

mak için kullanılan havuz kısmıdır. Taş veya mermerden inşa edilmiş havuzlara "hazne" adı da verilmektedir. Çoğunluğu sekizgen planlı olan havuzlar çokgen, kare ve dikdörtgen planlı da inşa edilmektedir. Bazı havuzların üstü suyun kirletilmemesi için metal bir şebeke veya tel kafesle örtülmüştür. Havuzların ortalarında suyun fışkırtarak aktığı, ses etkisi yapan birer fıskıye bulunmaktadır. Kenarlarında sıralanmış musluklardan akan sular kullanıldıktan sonra alttaki kanallarla tahliye edilir. Abdest alanların üstüne sıçramaması ve daha az su kullanımının sağlanması amacıyla şadırvanlara küçük musluklar takılır, muslukların karşısında abdest alanların oturup ayaklarını yıkayabilmeleri için taş veya ahşaptan yapılmış oturaklar olur. Üst yapıyı taşıyan direk ve sütunların arasında iç mekânı da sınırlayan yüksekçe ikinci bir oturma sırası vardır. Bu tarzın erken örneği, Kahire yakınlarındaki Fustat'ta Tolunoğlu Ahmed tarafından 265 (879) yılında yaptırılan İbn Tolun Camii'nin revaklı avlusunda bulunmaktadır. Aslı XI. yüzyılda inşa edilen şadırvan 695'te (1296) yenilenmiştir. Caminin avlusunda önceden on altı mermer sütunun taşıdığı bir kubbenin altında mermer havuzu olan bir şadırvan varken mevcut fıskıyeli şadırvan altta kare planlı gövde, üstte sekizgen kasnağa oturan yüksek bir kubbe ile örtülüdür. Yapımı Memlükler devrinde 762 (1361) yılında tamamlanan Kahire Sultan Hasan Medrese / Camii'nin avlusunda yer alan şadırvan Anadolu'daki şadırvanlarla benzerlik gösterir. Sekiz sütunun taşıdığı sekizgen bir tambura oturan ahşap kubbeli şadırvanda sütunların arasındaki üçer oturak ortadaki su haznesi etrafında sıralanır. Halep Ulucamii avlusundaki şadırvanlardan biri 797 (1395) yılında Sultan Berkük tarafından yaptırılmıştır. Balkanlar'daki Osmanlı şadırvanlarından biri de Mostar'da 1026'da (1617) Koski Mehmed Paşa tarafından inşa ettirilen caminin avlusunda yer alan şadırvandır. Yapı tamamen kesme taştandır ve üstü altıgen planlı piramidal bir külâhla örtülüdür. I. Mahmud'un 1153 (1740) yılında Ayasofya Camii avlusunda yaptırdığı barok üslûptaki şadırvan Osmanlı sanatının en muhteşem şadırvanıdır. Mermer havuz on altı dilimli olup üstünde aynı şekilde düzenlenmiş zarif metal şebeke mevcuttur. Geniş saçaklı, kubbeli üst yapısını mukarnas başlıklı sekiz zarif sütun taşır. Anadolu'nun en büyük şadırvanı Kastamonu'da Nasrullah Camii'ndeki 1166 (1753) tarihli çifte şadırvandır. İlk şadırvanı günümüze ulaşmayan caminin kuze-

yindeki dikdörtgen planlı, iki havuzlu, sade görünümlü şadırvan iki büyük kubbe ile örtülüdür. Üst örtü on sekiz pâyeye taşınmaktadır. Merzifon'da Kara Mustafa Paşa Camii'nin avlusundaki onaltıgen mermer havuzlu şadırvan süsleme bakımından önemlidir. Bu şadırvanın sekiz ahşap direk tarafından taşınan üst örtüsü içten bağıdâdî kubbe, dıştan kurşun kaplı piramidal bir külâhtır. Kubbe içi, 1875 yılında Zileli Emin Usta tarafından yapılan eşsiz İstanbul manzaralarıyla süslenmiştir. Aydın Cihanoğlu Camii avlusundaki mermer şadırvan da süslemeleriyle dikkat çeker. 1170 (1756-57) tarihli caminin avlusunda yer alan ongen planlı şadırvan klasik şadırvan tipinin güzel örneklerindedir. Ortada bulunan fıskıyeli havuzun çevresinde kemerlerle birbirine bağlanmış, on sütunun taşıdığı üst yapısı geniş saçaklı ahşap kubbe ile örtülüdür.

4. Münferit Tipteki Şadırvanlar. İki fonksiyonlu şadırvanları ayrı bir grupta toplamak gerekir. 789 (1387) tarihli Bursa Timurtaş Paşa Camii'nin minaresi kaidesi şadırvan olarak yapılmış tek yapıdır. Altıgen planlı minare kaidesi kemerlerle dışa açılmakta, ortasında abdest almak için bir havuz yer almaktadır. Ayrıca Selçuklu devri kervansaraylarında başlayıp Osmanlı hanlarında devam eden köşk mescid geleneğindeki şadırvanların önemli bir yeri vardır. Altı çeşme / abdest alma yeri, üstü mescid şeklindeki bu yapıların sekizgen planlı, şadırvana dönüşmüş bir örneği 896 (1491) tarihli Bursa Koza Hanı'nda bulunmaktadır. İzmir'de Şadırvanaltı Camii'nde 1250 (1834-35) yılında yapılan ve üst katı kütüphane olan sekizgen planlı barok şadırvan farklı bir uygulama olarak dikkat çekicidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Enver Tokay, *İstanbul Şadırvanları*, İstanbul 1951; Ayhan Aytöre, "Türklerde Su Mimarisi", *Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi (Ankara 19-24 Ekim 1959)*, Kongreye Sunulan Tebliğler, Ankara 1962, s. 66; Semavi Eyice, "Trakya'da Meydan Şadırvanları", *Mansel'e Armağan*, Ankara 1974, II, 831-845; Yılmaz Önge, "XIII-XIV. Yüzyıllarda Anadolu Şadırvanları", *II. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğ Özetleri*, İstanbul 1977, s. 46-47; a.mlf., "Mimar Sinan'ın Şadırvanları", *Mimar Sinan Dönemi Türk Mimarlığı ve Sanatı* (haz. Zeki Sönmez), İstanbul 1988, s. 189-198; a.mlf., *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*, Ankara 1997; a.mlf., "Konya ve Çevresindeki Mukarnaslı Şadırvanlar I", *VD*, sy. 19 (1985), s. 95-108; Abdüsselâm Uluçam, *Irak'taki Türk Mimarî Eserleri*, Ankara 1989, s. 238; M. Hâşim Kûşe, *Târîhu'l-Mescidi'l-Akşâ*, [baskı yeri yok] 2005 (Filistin, Vi-zâretü'l-evkâf ve's-şuûnî'd-dîniyye), s. 92; Mehdi Mehdizadeh, "Şâdorvân", *The Dictionary of Tra-*

ditional Architecture and Its Application in Persian Language and Literature, Meşhed 1384, s. 78; M. Baha Tanman – Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Osmanlı Döneminde Kudüs: Kent Dokusu Mimarlık ve Çini Sanatına İlişkin Bir Araştırmanın İlk Sonuçları-Mimarlık", *Ortaoğu'da Osmanlı Dönemi Kültür İzleri Uluslararası Bilgi Şöleni Bildirileri*, Ankara 2001, II, 522; F. A. Brolio, "Ottoman Fountains: A Comparative Study on the Şadırvan Fountains Inside the Courtyard of Istanbul Royal Mosques (16th-18th Centuries)", *Konya Kitabı X*, Konya 2007, s. 191-198; Sezer Tansuğ, "18. Yüzyılda İstanbul Çeşmeleri ve Ayasofya Şadırvanı", *VD*, sy. 6 (1965), s. 93-101; Celal Esad Arseven, "Şadırvan", *SA*, IV, 1859; "Şadırvan", *TA*, XXX, 181; Ayla Ödekan, "Şadırvan", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, İstanbul 1997, III, 1719.

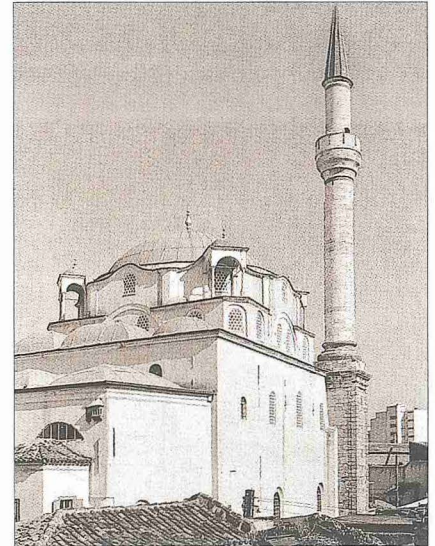
ALİ KILICI

ŞADIRVANALTI CAMİİ

İzmir'de esasî XVI. yüzyılda inşa edilen cami.

Kendi adıyla anılan semtte çarşı içinde yer almaktadır. Kâtib Çelebi'nin *Cihannümâsında* Ulucami ve Niflîzâde Camii, Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme'sinde* Biyıklıoğlu Camii diye geçer (Aktepe, *TED*, sy. 4-5 [1974], s. 139-140). XVII - XIX. yüzyıllar arasındaki çeşitli vakıf kayıtlarında yapının adının Şadırvan Camii olarak kaydedildiği ve Kanûnî Sultan Süleyman vakfına aidiyeti tesbit edilmiştir (a.g.e., sy. 4-5 [1974], s. 141). Evliya Çelebi'nin buraya ait olduğunu belirttiği, Mahmud adında bir kişiyi zikreden 1046 (1636-37) tarihli kitâbe bugün

Şadırvanaltı Camii - İzmir

mevcut değildir. Yapıda kuzeydoğu köşesinde, ana mekâna geçişi sağlayan kapının solunda yer alan pencere üzerindeki 1230 (1815) tarihli beş beyitlik tamir kitâbesinden caminin birkaç defa yangında harap olduğu ve ardından onarıldığı anlaşılmaktadır. 1883'te tamir gören cami, mimari ve süslemesiyle barok ve empire izlerini taşıyan bir yapıdır. Caminin batısında bir şadırvan, bunun üzerinde kütüphane, yanında muvakkithâne vardır. Kütüphanede mevcut yedi beyitlik kitâbe 1250 (1834-35) tarihli olup kütüphane ve muvakkithânenin bu tarihte yapıldığını belirtir.

Avlusu bulunmayan yapı kalabalık bir ticaret bölgesinde yer aldığı için fevkanî olarak inşa edilmiştir. Alt katta çeşitli dükkanlardan meydana gelen çarşı vardır. Evliya Çelebi bunların attar dükkânı olduğunu belirtir. Kuzey cephesinde mihrap ekserinde yer alan asıl cümle kapısı daha sonra kapatılmış ve buraya dükkânlar ilâve edilmiştir. Dolayısıyla camiye batıda yer alan merdivenlerle ulaşılmaktadır. Cami merkezî planlı harimle bunu kuzey ve batı yönünde çevreleyen "L" şeklindeki son cemaat yerinden oluşan bir şemaya sahiptir. Kesme taş pâyelere oturan ve basık yuvarlak kemerlerle bölümlenmiş olan son cemaat yeri aynalı tonozlarla örtülü olup yuvarlak kemerli pencerelerle dışa açılmaktadır.

Harim mekânı kareye yakın bir plandadır ve mihrap önünde tromplarla geçiş sağlanan büyük bir kubbe ile örtülüdür. Dışta dilimlenerek hareketlenen kubbe kasmağında ana kütlelin köşelerine gelecek şekilde yerleştirilen ve ikişer sütuna

oturan üç yuvarlak kemerli, açıklıklı kubbeli mimari formlar dekoratif öğeler olarak dikkat çekicidir. Bu kubbeli hacim üç yönde altta çapraz tonozlu, üstte köşeleri kubbeli, araları aynalı tonoz örtülü mahfillerle "U" şeklinde çevrelenerek genişletilmiştir. Alt sırada yalnızca güneybatıdaki birim kubbe ile örtülüdür. Mahfilleri taşıyan yuvarlak kemerlerin oturduğu sütunlar kısa olup volütlü ve akantus yapraklı melez başlıklara sahiptir. Doğu, batı ve kuzey duvarlarında kemerler gömme sütunlara oturtulmuştur. İki kat arasında yivli pilastırlar, kemer ve tonozlarda silmelerle dekorasyonlar meydana getirilmiştir. Üst kat mahfilin bitkisel formda demir korkuluğu vardır. Mahfilleri taşıyan çift sıra kemerlerin benzeri kible duvarında devam ettirilerek harimde farklı bir etki elde edilmeye çalışılmıştır. Harim mekânı dört sıra halinde yuvarlak kemerli pencerelerle aydınlatılmaktadır. Harimin duvarları silmelerle ve kornişlerle bölümlenmiş, kemerle üst sıradaki bazı pencerelerin üzerleri kabarıktan bitkisel kompozisyonlarla zenginleştirilmiştir. Bu bitkisel kompozisyonların çoğu altın yaldızla süslenmiştir. Kubbenin göbeğindeki yazıdan sonra dikey hatlarla bölümlenen kubbe içi ile eteğindeki pencere çevreleri bitkisel kompozisyonlu kalem işleriyle bezenmiştir. Mihrap duvarındaki pencere tavanları ve alınlıkları ile kemer içlerinde çiçek demetlerinden oluşan kompozisyonlar vardır.

Büyük bir yuvarlak kemerin içinde yer alan mihrap, iki yanı yüksek kaidelere oturan ve volütlü başlıklara sahip olan mermer taklidi boyalı birer sütunçe ile sınırlanmış yarım yuvarlak nişe sahiptir. Nişin iki yanı çiçek demetleri ve yaprak motiflerinden oluşan bir kompozisyonla çevrelenmiş olup içinde büyük bir perde motifi yer almaktadır. Nişi sınırlayan sütunçelerin iki yanında birer iri vazodan çıkan ve büyük çiçek demetlerinden meydana gelen kompozisyonlar vardır. Üstte kabarıktan bitkisel süsler ve silmelerden sonra büyük kemeri dolgulayan iri kabarıktan kompozisyonun ortasında lâcivert zemin üzerinde altın yaldızlı bir kitâbe yer almaktadır.

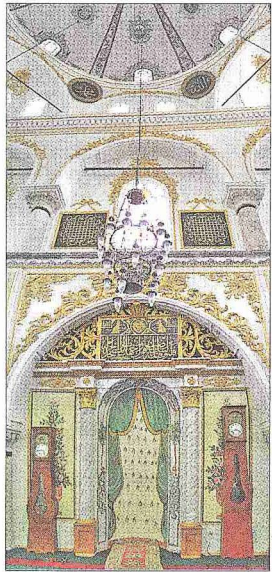
Mermer minber "C" kıvrımları, akantus yaprakları ve güllerden oluşan bitkisel formu kabarıktan süslemelere sahiptir. İki yüzey arasında küçük farklılıklar vardır. Geçiş açıklığının yuvarlak kemeri üzerinde alem ve perde motifi görülür. Aynada kabarıktan iri bir madalyon vardır. Yuvarlak kemerli kapı girişi üzerinde akantus yapraklarından meydana gelen taç kısmında siyah ze-

min üzerine altın yaldızlı üç satırlık kitâbe mevcuttur. Sütuncuklara oturan yuvarlak kemerli köşk kısmında akantus yaprakları ve güllerden oluşan kabarıktan bitkisel süslemeler yer alır. Ön cephede kemer üzerinde şemse motifi içinde kabartma olarak besmele yazılıdır. Yapıda görülen mermer vaaz kürsüsü sütun benzeri bir kaide üzerinde kademeli geçişli ve korkulukludur; merdiven korkuluğu ile birlikte kabarıktan süslemelere sahiptir. Caminin kible duvarında doğu köşesine yakın kesme taştan minaresi 1941 yılında tamir görmüştür. Cami içinde bu köşede yer alan kapı ile bir balkonlu geçiş vasıtasıyla minareye ulaşılmaktadır. Beden duvarı boyunca yüksek tutulan kare kesitli kaide üzerinde oval geçişli pabuçluk ve silindirik gövdeli minarenin şerefesi de oval geçişli olup küllâhi kurşun kaplıdır.

Caminin iki adet şadırvanı vardır. Kuzeyde yer alan şadırvan küçüktür. Batı yönündeki büyük şadırvan, üzerindeki kütüphane ile birlikte 1250 (1834-35) yılında yeniden ele alınmış, cami ile arasına tonozlu bir geçiş eklenmiştir. Buradaki tonoz ve kemer alınlıklarında fresko tekniğinde manzara resimleri vardır. Şadırvan sekiz sütun üzerine oturan yuvarlak kemerli açıklıklara sahiptir. Üstünün örten basık kubbe manzara resimleriyle süslenmiştir. Etek kısmında vaktiyle muşamba üzerine güzel bir hatla yazılmış kitâbenin yer aldığı bilinmektedir. Daha sonra bunun yerine teneke üzerine sarı boya ile yazılmış bir kitâbe konulmuştur (a.g.e., sy. 4-5 [1974], s. 144-146). Üstte yer alan kütüphane küçük kemerli, geniş çıkmalı konsollar üzerine oturtulmuş bir yapıdır. Üstü kubbe ile örtülü olan kütüphane sekizgen planlıdır. Cephelerine birer atlamalı olarak pencereler açılmıştır. "L" şeklinde düzenlenen bir merdiven kütüphane ve camiye ulaşmayı sağlar.

BİBLİYOGRAFYA :

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IX, 93; Hakkı Güntekin, *İzmir Tarihi*, İzmir 1952, s. 56; Işık Ungan, *İzmir Camileri* (lisans tezi, 1968), İÜ Ed. Fak. Sanat Tarihi bölümü, s. 12-15, 72-73; Rüçhan Arık, *Bazı Örnekleriyle Anadolu'da Barok Denen Camiler* (doçentlik tezi, 1972), AÜ DTCF, s. 101-113; a.m.f., *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara 1988, s. 49-51; M. Orhan Bayrak, *Türkiye Tarihi Yerler Klavuzu*, İstanbul 1994, s. 401; M. Münir Aktepe, *İzmir Yazıları: Camiler, Hanlar, Medreseler, Sebiller* (haz. Fikret Yılmaz), İzmir 2003, s. 193-194; a.m.f., "Osmanlı Devri İzmir Camileri Hakkında Ön Bilgi II", *TED*, sy. 4-5 (1974), s. 139-146, 186-189; Sedat Bayrakal, "İzmir Minberleri", *Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi*, XIII/2, İzmir 2004, s. 29-30, 45.

Şadırvanlı Camii'nin mihrap duvarı